

УДК 373.5.015.31:27-42

DOI <https://doi.org/10.33989/2524-2474.2020.75-76.226360>

ОЛЕКСАНДР ТЕРЕЩУК

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-43-13-8993>

(Полтава)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

E-mail: ootereshuk@gmail.com

ВАСИЛЬ ФАЗАН

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-3704>

(Полтава)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

E-mail: Fazanvv@gmail.com

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ВИХОВАННЯ НА ПРИКЛАДІ ПАСТИРСЬКОГО СЛУЖІННЯ

У статті проаналізовано та схарактеризовано безпосередній зв'язок між соціально-економічними процесами та станом суспільства. Визначено, що рівень моралі та загальнолюдських цінностей особистості починається з виховання в сім'ї та освітніх закладів. Дуже гостро постає проблема поведінки суспільства, яке розривається між постійним бажанням зберегти свою автентичність, традиції та при цьому процеси глобалізації й невпинний рух науково-технічного прогресу, змушують людство інтегруватись в нові соціальні групи, приймаючи нові культурні норми, що можуть конфліктувати з вже прийнятими та діючими. Подібне протистояння призводить до неминучого розшарування суспільства, змушує особистість розвивати в собі лише ті якості, які даватимуть змогу бути конкурентоспроможним в майбутньому, породжує соціальну жорстокість і агресивність, знецінює людське життя та загально людські цінності.

Як стверджують соціологи, якість життя суспільства безпосередньо пов'язана з комплексом цінностей, які є своєрідним соціальним індикатором рівня суспільства. Низький рівень морально-етичних норм призводить до знецінення людського життя, руйнування основних інституцій суспільства, збільшення насилля та саморуйнування особистості.

Процес формування морально-духовних цінностей у особистості органічно пов'язаний з вихованням та займає велике місце в освітньому процесі сучасних українських навчальних закладів. Проте, варто відмітити, що ефективність таких методик вже не відповідає сучасним вимогам й потребам суспільства в цілому, та потребам здобувачів освіти зокрема. Тому на шляху до пошуку вирішення цієї проблеми вважаємо за необхідне звернути увагу на величезний досвід формування християнської моралі та етики в суспільстві протягом багатьох століть існування християнства, як невід'ємної частини української культури. Використавши досвід формування морально-етичних норм в процесі розвитку особистості на прикладі пастирського служіння, творчо застосувати його в методиках виховання особистості в сучасному освітньому процесі.

Ключові слова: моральні цінності; освітні заклади; педагогіка дітей; виховання школярів, християнська мораль

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціально-економічні явища, які притаманні сучасному Українському суспільству, безпосередньо відобразились на освітянському процесі та призвели до: погіршення умов надання освітніх послуг; падінню морально-етичних норм суспільства; не ефективних методик розвитку особистості; знецінення людського життя; приниження ролі сім'ї та освітніх закладів в процесі виховання особистості. Одержати відповіді на сучасні соціально-педагогічні проблеми допоможе вивчення та творче використання досвіду християнської моралі та педагогіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вивченню змісту, особливостей, форм та методів виховання морально-етичних норм в освітньому процесі присвячені праці Тугаринова В.П., Вінницького О.М., Вебера М., Здравомислова А.Г., Оржеховської В.М., Помиткіна Е.О., Дудар Н.П. та деяких інших дослідників.

Мета статті – схарактеризувати важливість формування морально-етичних норм в процесі розвитку особистості, проаналізувати проблематику виховання в освітніх закладах та спробувати застосувати досвід християнської моралі і етики в сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постійний процес реформування системи освіти, який ми продовжуємо спостерігати в Україні, пошук нових моделей і методів навчання та виховання молоді свідчить про зміни, які відбуваються в різних галузях життєдіяльності суспільства і ці процеси потребують аналізу, адже деякі з них призводять до глобальних змін у свідомості людей.

Сьогодні ми можемо спостерігати в суспільстві певні процеси, що сприяють наростанню серед молоді споживацтва, прагнення швидкого збагачення, руйнування інституту сім'ї. Змінюється структури цінностей, орієнтирів та прикладів для наслідування, де на перше місце все частіше виступають сила, гроші, влада.

Сучасне суспільство розривається між постійними катаклізмами, кризовими ситуаціями в країні та глибинними протиріччями в основі яких, з одного боку величезне бажання збереження та консервації свого історичного коріння, автентичності, патріархальних канонів, а з іншого боку процеси глобалізації та невпинний рух науково-технічного прогресу, що змушує людство інтегруватись в нові соціальні групи приймаючи нові культурні норми, що можуть конфліктувати з вже прийнятими і діючими. Це призводить до неминучого розшарування суспільства, породжує невпевненість у майбутньому, соціальну жорстокість і агресивність, скептицизм тощо (Винницький, 1994, с. 62).

Проблема формування духовно-ціннісних орієнтацій молоді стає першочерговою на шляху до виходу суспільства з кризового стану. Цей процес є складним і довготривалим тому що в його основі лежать не прості причини і основний час переходу до стабільності займатиме період соціалізації дітей та молоді. На думку вчених вихід суспільства на шлях стійкого розвитку безпосередньо пов'язаний з людиною як цінністю, зі зміною типу особистості, з формуванням нових суб'єктивних якостей людини, нового рівня його духовності. Саме ця обставина і визначає напрямки прикладення зусиль вчених, спрямованих на пошук концепції формування такого типу особистості, фундаментом якої стала нова, сучасна система цінностей.

В своїх дослідженнях В.П. Тугаринов писав, що «вирішення проблеми цінностей, якщо воно хоче бути ефективним, а не формальним, має бути тісно пов'язане з вирішенням проблем особистості, з вивченням особистісних цінностей, в тому числі і молоді. Цінності, що усвідомила молодь, визначають її поведінку і діяльність» (Тугаринов, 1960, с. 12).

Цінності - це узагальнені та схвалені суспільством дії та норми, що допомагають індивіду робити правильний вибір в важливих ситуаціях, в тому числі вибір між конкретними цілями раціональних дій. Макс Вебер писав, що цінності служать фундаментом мотивації поведінки людей, основою цілісності соціальної системи (Вебер, 1990, с. 47).

Отже, суспільство, в якому досягнуто порозуміння щодо цінностей, може розглядатися як стабільна система.

«Цінності служать соціальним індикатором якості життя, - зазначає А. Г. Здравомислов, - а система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб та інтересів індивідів і соціальних спільнот, вона, в свою чергу робить зворотний вплив на соціальні інтереси і потреби, виступаючи одним з найважливіших стимулів соціальної дії, поведінки індивідів» (Здравомислов, 2010, с. 96). Тобто цінності являють собою своєрідний «культурний код», бо кожна цивілізація породжує свою систему цінностей, по якій можна судити і про процес культурної ідентифікації нації, про зміцнення або руйнування національного самопізнання. На думку А.І. Шендрика, система цінностей «представляє результат виховної функції суспільства. Вона не дається ззовні, а виробляється існуючими в даному суспільстві соціальними інститутами».

Велика роль у вирішенні піднятих питань відводиться педагогічній науці, а саме – процесу виховання. З цього приводу митрополит Андрій Шептицький писав: «Пам'ятайте, що християнське виховання є більшим добром, ніж усі добра світу! Коли б ви навіть не мали, що лишити своїм

дітям, – то як тільки подали їм справжню побожність, як тільки навчили чесної праці та правості, як тільки встерegli їх від неморальності, – то лишаєте їм у спадщині найбільше добро, яке тільки можете їм дати» (*Християнські ідеали та цінності*, 2010).

Виховання – це постійний процес, в якому вихователь допомагає дитині пізнавати свої можливості, здібності, зацікавлення; показує, як і для чого жити, щоб ставати людянішою (Оржеховська, 2004, с. 23). Іншими словами, покликання будь-якого вихователя, батьків, учителів, чи кожного, хто має відношення до цієї справи, – виховувати серце людини. Реалізація цього в свідомості українського народу немислиться без християнських ідеалів та цінностей. Уся культура українців дуже глибоко переплетена з традиціями православного світу. Говорити сьогодні про виховання української молоді без християнських ідей – це вже неприродно, оскільки, зважаючи на сумні реалії теперішнього часу щодо духовної кризи, українська молодь черпала і черпає у християнстві ідеали для наслідування. Основна мета православного виховання – це розкрити в дитині образ Божий, допомогти їй звільнитися від влади гріха (*Християнські ідеали та цінності*, 2010).

Християнська етика вчить нас, що кожна людина створена на образ і подобу Божу, що у її серці закладений глибокий таланти любові. Людина у своїй сутності покликана любити. Це її дар і завдання. Православне вчення показує, якою є справжня любов, як її можна досягнути, як наше життя нерозривно пов'язане з Богом.

Виховати дитину розумною, розсудливою, мудрою, – це навчити її дотримуватися Божих Заповідей. «Прагнеш мудрості? – Дотримуй Заповіді, і Господь тобі її щедро надасть». Коли Святе Письмо стає настільною книгою родини, Божі Заповіді – дороговказом у житті, така людина насправду є щаслива, бо розуміє, що життя може бути гарним, світлим, незважаючи на різні труднощі, бо буде свій світогляд не на цінностях земного життя, а на цінностях духовного життя, підвалини якого залишив нам Ісус Христос. Погляд Ісуса цілком протилежний до матеріального сприйняття світу.

Глибина духовних цінностей криється у Нагірній Проповіді Ісуса Христа: блаженні убогі духом, ті, що повністю залежні від Бога, порожні від гріха; щасливий той, хто лагідний, хто не вмє гніватися; блаженний той, хто засмучений через несправедливість, через те, що вчинив гріх; блаженний той, хто голодний і спраглий до справедливості, хто милосердний і співчутливий до інших; хто має чисте серце і чисті думки; хто творить мир і спокій; хто переслідуваний за правду (*Християнські ідеали та цінності*, 2010).

До загальнолюдських моральних цінностей завжди відносили ті, що відображали моральні потреби суспільного розвитку, а саме: повагу до життя і свободи, відповідальність перед людьми, чесність, порядність, ввічливість, доброта, терпимість, працелюбність тощо. Цінностям діти навчаються поступово, значною мірою – в процесі копіювання вчинків дорослих, яких вони люблять і поважають, ототожнюють себе з ними. Шлях до духовності в кожній людині суто індивідуальний. Докази цього знаходимо в родинній педагогіці, яка має багато суспільного в різних народів і в різних культурах. Як свідчить історія людства, національно-духовні надбання народу ретельно виформовуються впродовж багатьох тисячоліть. Духовні базові цінності кожного народу акумулюються в національній культурі, зокрема в міфології, фольклорі, мистецтві, традиціях, звичаях, обрядах тощо, і мають своєрідний національний характер. Духовний витвір народу зберігається в казках, легендах, піснях, загадках, прикладному мистецтві в традиціях і обрядах, закріплюється в народному календарі (Винницький, 1994, с. 63).

Методологічні засади гуманістичного виховання школярів детермінуються положеннями гуманістичної етики, основними державними документами України про освіту та виховання і ґрунтуються на принципах:

- гуманізму – виражається у визнанні людини першочерговою цінністю, а її права – пріоритетними. Що вимагає ввічливого ставлення до кожного учня, забезпечення свободи совісті, віросповідання, світогляду, турботи про фізичне, психічне, духовне і соціальне здоров'я;
- індивідуалізму – встановлює, передусім, цінність, унікальність і неповторність кожного індивіда, заохочуючи в ньому прагнення до самоствердження, відповідальності за свої вчинки; передбачає визначення індивідуальної траєкторії розвитку кожного учня з врахуванням його поглядів, інтересів, потреб, життєвої позиції, визначеного соціального статусу, зв'язків з іншими людьми;
- толерантності і комунікативної спрямованості (партнерський, емпатійний тип стосунків) – спирається на визнанні продуктивної ролі індивідуалізму в його гуманістичному сенсі, передбачає прояв толерантності до інших людей, їх точок зору, цінностей, поведінки;

– адекватності виховуючого оточення – забезпечує в кожному шкільному колективі баланс управління і самоврядування, комфорт життєдіяльності як учнів, так і педагогів, створення оптимальних умов для прояву творчості особистості;

– альтруїзму – проявляється у безкорисливій любові і турботі про благо іншої людини;

– соціального загартування – передбачає залучення учнів до ситуацій, які потребують волевого зусилля для подолання негативного впливу соціуму, вироблення соціального імунітету, стійкості від стресів, рефлексійної позиції (Дудар, 1999, с. 42).

У пошуках засобів гуманізації виховного процесу в сучасній школі намагаються орієнтувати педагогічну науку та практику на самоцінність людської особистості здобувача освіти. Метою виховання в освітніх закладах є створення і забезпечення умов, які сприяють повноцінному особистісному розвитку кожної дитини. Отже, виховний процес у сучасній українській школі має бути зорієнтованим на особистість учня, формування його моральної свідомості, внутрішніх цінностей, що виражаються у його поведінці. Суспільне життя переконує, що без культивування таких цінностей як добро, людяність, відповідальність, почуття власної гідності, творча ініціатива, винахідливість, толерантність навряд чи можна плекати надію на поліпшення ситуації в нашій країні. Ці моральні феномени в період переходу до ринку, який ще не став цивілізованим, виконують функцію гармонізації особистих і суспільних інтересів. На жаль, незважаючи на велику роль морально-духовних цінностей в житті людей, вони ще не зайняли належного місця в системі цінностей підростаючого покоління. Нині в учнівському оточенні зростає злочинність, озлобленість, нігілістичне ставлення до принципів моралі: спостерігається граничний егоцентризм, низький рівень культури спілкування, небажання покладати на себе відповідальність, недостатня сформованість патріотизму, втрата життєвого оптимізму та інші негативні прояви (Дудар, 1999, с. 44).

Вивчення стану сформованості моральності показало, що в загальноосвітній практиці спостерігається стандартизація виховного процесу, зберігаються застарілі способи передачі ціннісного ставлення до світу в готовому вигляді, відбувається підміна гуманістичної педагогіки випадковим набором виховних заходів; що перешкоджають розгортанню процесу сходження самої особистості на шляху від абстрактного до конкретного.

Школа здебільшого на превеликий жаль не долає авторитаризм, кардинально змінюючи філософію та ідеологію виховання, повертаючись до інтересів особистості, її насущних проблем. Оскільки гуманістична система цінностей сучасного суспільства носить переважно декларативний характер, вона як і загальнолюдська культура залишається для більшості учнів абстрактною, особистісно неприйнятною. А норму завжди встановлює авторитет, який стоїть над індивідом. Часто учень не розглядається як найбільша соціальна цінність, суб'єкт соціального життя, саморозвитку і самовизначення (Помиткін, 1996, с. 89).

Працю педагогів можна порівняти з працею сіяча, який засіває в душу дитини зерна правди, добра, справедливості, чесності, милосердя і любові. Однак «пісна» земля навіть після вкинутого в неї найкращого добірного зерна позбавляє його первинного змісту та сили, народжуючи збіднілі та гіркуваті плоди. Подібно ж і хвора людська свідомість усі світлі ідеї, думки та наміри обмежує, спотворює, позбавляє онтологічної цінності. Тому незважаючи на «інтенсивну» евангелізацію молоді, педагоги не завжди починають очікуваних плодів. Разом із тим, саме на них покладається велика соціальна відповідальність.

Отже, яким чином може допомогти учням у процесі самореалізації школа? Для вирішення цієї проблеми необхідно створити у навчальних закладах ефективну систему підтримки та активізації духовного розвитку молоді. Водночас слід враховувати, що потребу в розвитку духовного потенціалу відчуває не кожна людина. Тому доцільно вести мову не тільки про обов'язковість залучення до духовних цінностей, а й про надання адекватної можливості розвитку тим учням, які відчувають і усвідомлюють таку потребу. Критерієм необхідності та корисності в даному разі може бути зацікавленість дітей, спрямованість їхніх інтересів до духовності. Основні напрями цієї роботи повинні враховувати вікові особливості школярів і пов'язані з цим потреби, а змістовна частина може включати в себе апробований та багатолітній досвід людства, гармонійно поєднаний із сучасними досягненнями у сфері науки, культури, мистецтва та філософії.

У багатьох духовних традиціях велике значення для морального зростання учнів надавалося наявності духовного вчителя, наставника, особистість якого є безпосереднім взірцем для по-

слідovníків. Такий наставник у скрутний час життєвої невизначеності допомагає зрозуміти власні помилки, об'єктивно визначити своє становище, окреслити шляхи подальшого розвитку, підказати ефективні методи особистого самовдосконалення. Водночас справжній наставник ніколи не прив'язує учня до власної особистості, а навпаки, спрямовує його до самостійного розвитку.

На сучасному етапі функцію допомоги учням у процесі самовиховання все активніше бере на себе шкільна психологічна служба. Доповнення методичного арсеналу шкільного психолога духовними методами і підходами має суттєво сприяти духовному розвитку школярів.

Для активізації індивідуальної потреби в духовному розвитку видається необхідним ознайомлення учнів з універсальною системою духовних знань, безцінним досвідом минулих поколінь і, зокрема, тих представників людства, які досягли рівня духовної свідомості і залишили своїм нащадкам найцінніші подарунки – духовні вчення. З цією метою можна запропонувати факультативний курс «Психологія духовного розвитку» для старшокласників.

Отже, практичні заходи щодо створення умов для духовного розвитку школярів убачаємо: у доповнення методичного арсеналу психологічної служби духовними методами і підходами; введенні спеціального факультативного курсу «Психологія духовного розвитку учнів»; використанні методики розкриття творчого потенціалу школярів через проведення Свят творчості (Оржеховська, 2004, с. 132).

Таким чином, життєва практика доводить, що відсутність або призупинення подальшого розвитку, зокрема духовного, морального неминує призводить до деградації, повернення на нижчі, егоїстичні рівні свідомості. Нове покоління, з яким в усі часи пов'язуються сподівання на поліпшення суспільного життя, повинне вирізнятися високим рівнем вихованості, духовності й моральності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, формування морально-духовних цінностей в процесі розвитку особистості є важливим елементом сучасного українського освітнього процесу, який потребує аналізу та характеризувати саме сучасних вимог та потреб суспільства.

До перспективної тематики подальших наукових пошуків можна віднести питання порівняльного аналізу діяльності загальноосвітніх та духовних закладів в процесі формування морально-етичних норм особистості здобувачів освіти. соціально-педагогічних установ для безпритульних і бездоглядних дітей на різних етапах розвитку Української держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Вебер М. Основные социологические понятия. Москва, 1990. С. 630.
- Винницький О. М. Церква і духовне буття. *Духовні скарби українського народу в житті молоді* : зб. ст. і матеріалів всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої 5-річчю тернопільського товариства «Вертеп», 24–25 лют. 1994 р. / за ред.: М. Г. Чернописького, П. М. Шимківа, Н. М. Шимківа. Тернопіль : Чумацький шлях, 1994. С. 62–64.
- Дудар Н. П. Релігійність молоді. *Людина і світ*. 1999. № 9. С. 42–44.
- Здравомыслов А. Г. Поле социологии в современном мире. Киев : Логос, 2010. 408 с.
- Оржеховська В. М. Духовність і здоров'я. Київ, 2004. 168 с.
- Помиткін Е. О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти. Київ : ІЗМН, 1996. 164 с.
- Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. Ленинград : ЛГУ, 1960. С. 12.
- Український епископ. Митрополит Полтавський та Кременчуцький Феодосій. Полтава, 2000. 98 с.
- Християнські ідеали та цінності українського народу. URL: <http://www.br.com.ua/referats/Culture/31265-2.html>

REFERENCES

- Dudar, N. P. (1999). *Relihiinist molodi* [Religiosity of youth]. *Liudyna i svit* [Human and world], 9, 42-44 [in Ukrainian].
- Khrystyianski idealy ta tsinnosti ukrainskoho narodu* [Christian ideals and values of the Ukrainian people]. (2010). Retrieved from <http://www.br.com.ua/referats/Culture/31265-2.html>
- Orzhekhovska, V. M. (2004). *Dukhovnist i zdorov'ia* [Spirituality and health]. Kyiv [in Ukrainian].
- Pomytkin, E. O. (1996). *Dukhovnyi rozvytok uchniv u systemi shkilnoi osvity* [Spiritual development of students in the school education system]. Kyiv: IZMN [in Ukrainian].
- Tugarinov, V. P. (1960). *O tcennostiakh zhizni i kultury* [On the values of life and culture]. Leningrad: LGU [in Russian].
- Ukrainian people in the lives of young people* : *Proceedings of the Scientific Conference, Ternopil, February 24-25* (pp. 62-64). Ternopil: Chumatskyi shliakh [in Ukrainian].
- Ukrainskyi eklesiast. Mytropolyt Poltavskyi ta Kremenchutskyi Feodosii* [Ukrainian ecclesiast. Metropolitan of Poltava and Kremenchug Theodosius]. (2020). Poltava [in Ukrainian].

- Veber, M. (1990). *Osnovnye sotciologicheskie poniatia [Basic sociological concepts]*. Moskva [in Russian].
- Vynnytskyi, O. M. (1994). Tserkva i dukhovne buttia [Church and spiritual existence]. In M. H. Chornopyskoho, P. M. Shymkiva, & N. M. Shymkiva (Eds.), *Dukhovni skarby ukrainskoho narodu v zhytti molodi [Spiritual treasures of the Zdravomyslov, A. G. (2010). Pole sotciologii v sovremennom mire [The field of sociology in the modern world]*. Kiev: Logos [in Russian].

OLEKSANDR TERESHCHUK

VASIL FAZAN

FORMATION OF MORAL AND SPIRITUAL VALUES IN THE SYSTEM OF MODERN EDUCATION ILLUSTRATED THROUGH PASTORAL MINISTRY

The article analyzes and characterizes the direct relationship between socio-economic processes and the state of society. It is determined that personality level of morality and universal values begins with family upbringing and educational institutions. The problem of social behavior is very acute, society affords to falter between the constant desire to preserve its authenticity, traditions and the processes of globalization and at the same time relentless scientific and technological progress forces humanity to integrate into new social groups by adopting new cultural norms that can conflict with existing ones. Such confrontation leads to the inevitable social stratification and forces a person to develop only those qualities that will allow them to be competitive in the future, generates social cruelty and aggression, devalues human life and human values in general.

According to sociologists, the quality of life in society is directly related to a set of values that serve as a social indicator of the level of society. The low level of moral and ethical norms leads to the devaluation of human life, the destruction of basic institutions of society, increased violence and human self-destruction. The process of formation of moral and spiritual values in the individual is organically connected with education and plays an important role in the educational process of modern Ukrainian educational institutions. However, it should be noted that the effectiveness of such methods meets the modern requirements no longer and social needs in general, and students needs in particular. Therefore, on the way to find a solution to this problem, it is considered necessary to pay attention to the vast experience of forming Christian morality and ethics in society over the centuries of Christianity as an integral part of Ukrainian culture. Using the experience of forming moral and ethical norms in the process of personality development illustrated through pastoral ministry, it should be creatively applied in methods of personality education in the modern educational process.

Key words: *moral values; educational institutions; children's pedagogy; students' education; Christian morality*